

Соколова Г. Б.
*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри дефектології та фізичної реабілітації
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

Кравець Ю. О.
*аспірантка
Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК УМОВИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

SOME ASPECTS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS CONDITIONS FOR INVOLVEMENT OF ADOLESCENTS WITH INTELLIGENCE DISORDERS IN SOCIAL SPACE

Нова українська школа надає поштовхує науковій та практичній спільноті до виділення пріоритетних напрямів розвитку та соціально-психологічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення їхньої успішної соціалізації, комфортного входження в сучасний суспільний простір. В цьому контексті особливого значення набуває проблема максимального розкриття ресурсів кожної дитини з особливими освітніми потребами, її розвитку та реалізації як соціально компетентної та психологічно стабільної особистості.

Все це потребує створення оптимальних умов для соціалізації та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, а проблема формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в сучасній спеціальній психології залишається однією з найбільш востребуваних та, водночас, складних та недостатньо розроблених, оскільки саме недостатня соціалізація та інтеграція цих дітей у соціум постає в подальшому джерелом серйозних особистісних проблем для цих дітей.

Основний вектор психолого-педагогічного підходу до розвитку соціально-психологічної компетентності дітей з особливими освітніми потребами орієнтований на розгляд порушень інтелекту не як зупинки в розвитку, а особливий спосіб вікової генези психіки, що залежить від особливостей змістовного наповнення навчання та виховання, які можуть розкрити потенціал кожної дитини. Ось чому українська держава та сучасна спеціальна психологія орієнтують суспільство на максимальну індивідуалізацію надання освітньо-виховних послуг, захист прав дитини з особливими потребами та її підготовку до комфортного та продуктивного залучення до соціального життя.

Особливу стурбованість вчених та практиків викликає схильність підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку до афективних реакцій, зниження когнітивної здатності до обробки інформації та низька рефлексія власних вчинків, що блокує критичне оцінювання складних ситуацій взаємодії з однолітками або дорослими та усвідомлення причин виникнення соціальних труднощів.

В даній статті представлено результати дослідження соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку щодо спілкування з однолітками та дорослими, вивчення якої проводилося наступним параметрам: знання про себе та однолітків; ініціативність та вибірковість у спілкуванні з однолітками та дорослими; наявність конфліктів у спільній діяльності; способи поведінки у конфліктних ситуаціях.

Констатовано, що соціально-психологічних компетенцій та життєвого досвіду підлітків з порушеннями інтелекту недостатньо для здійснення ефективної соціальної взаємодії, оскільки більшість з них має обмежений досвід поведінки у нових або змінюваних ситуаціях, але вони активно використовують свої індивідуальні відмінності в процесі попадання у складні соціальні ситуації.

Ключові слова: соціально-психологічна компетентність, діти з порушеннями інтелектуального розвитку, когнітивна сфера, особистісна сфера, емпатія.

The new Ukrainian school encourages the scientific and practical community to identify priority areas for development and socio-psychological support of children with special educational needs, ensuring their successful socialization, comfortable entry into modern society. In this context, the problem of maximum disclosure of the resources of each child with special educational needs, its development and implementation as a socially competent and psychologically stable individual is of particular importance.

All this requires the creation of optimal conditions for socialization and social adaptation of children with special educational needs, and the problem of forming socio-psychological competence of adolescents with intellectual disabilities in modern special psychology remains one of the most popular and complex and underdeveloped. and the integration of these children into society further becomes a source of serious personal problems for these children.

The main vector of psychological and pedagogical approach to the development of socio-psychological competence of children with special educational needs is focused on considering mental retardation not as a stop in development, but a special way of age genesis of the psyche, which depends on the content of learning and education. children. That is why the Ukrainian state and modern special psychology orient society to the maximum individualization of the provision

of educational services, protection of the rights of children with special needs and its preparation for comfortable and productive involvement in social life.

Of particular concern to scholars and practitioners are adolescents with intellectual disabilities who are prone to affective reactions, reduced cognitive ability to process information, and low reflection on their own actions.

This article presents the results of a study of socio-psychological competence of adolescents with intellectual disabilities to communicate with peers and adults, the study of which was conducted on the following parameters: knowledge about yourself and peers; initiative and selectivity in communicating with peers and adults; the presence of conflicts in joint activities; ways of behaving in conflict situations.

It was stated that socio-psychological competencies and life experience of adolescents with intellectual disabilities are insufficient for effective social interaction, as most of them have limited experience of behavior in new or changing situations, but they actively use their individual differences in difficult social situations.

Key words: socio-psychological competence, children with intellectual disabilities, cognitive sphere, personal sphere, empathy.

Системне реформування нової української школи надає суттєві поштовхи до виділення пріоритетних напрямів розвитку та соціально-психологічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення їхньої успішної соціалізації, комфортного входження в сучасний суспільний простір. Ось чому особливого значення в практичному та спеціально-психологічному науковому контексті набуває проблема максимального розкриття ресурсів кожної дитини з особливими освітніми потребами, її розвитку та реалізації як соціально-компетентної та психологічно стабільної особистості.

Все це потребує створення оптимальних умов для соціалізації та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, а проблема формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелектуального розвитку в сучасній спеціальній психології залишається однією з найбільш востребуваних та, водночас, складних та недостатньо розроблених, оскільки саме недостатня соціалізація та інтеграція цих дітей у соціум постає в подальшому джерелом серйозних особистісних проблем для цих дітей.

Крім того, в дослідженнях сучасних українських та зарубіжних вчених: О. Вержиховської [1], Ю. Галецької [2], В. Засенка [5], В. Коваленко [6], А. Куренкової [8], Л. Прохоренко [5], Є. Рябець [9], Г. Соколової [11], В. Синьова [12], М. J. Mayer [14], G. Zimmermann [15] та ін. показано, що за останні десятиріччя під впливом екологічних, соціально-економічних та інших чинників чисельність дітей з порушеннями інтелекту збільшилася.

Основний вектор психолого-педагогічного підходу до розвитку соціально-психологічної компетентності дітей з особливими освітніми потребами був заданий Л. Виготським, який розглядав затримку інтелекту не як зупинку в розвитку, а особливий спосіб вікової генези психіки, що залежить від особливостей змістовного наповнення навчання та виховання, які можуть розкрити потенціал кожної дитини.

Ось чому українська держава та сучасна спеціальна психологія орієнтують суспільство на максимальну індивідуалізацію надання освітньо-виховних послуг, захист прав дитини з особливими потребами та її підготовку до комфортного та продуктивного залучення до соціального життя.

Такі комплексні задачі може розв'язати лише компетентнісний підхід (Л. Барінова [1], М. Гру-

док-Костюшко [4]) до виховання підлітків з порушенням інтелекту. Одним із аспектів застосування компетентнісного підходу в процесі виховання підлітків з порушенням інтелекту є формування у них соціально-психологічної компетентності як основи професійної реалізації в майбутньому, тому він є актуальним та практично і соціально значущим (В. Засенко [5], Г. Савіцька [10], Л. Прохоренко [5] та ін.).

Відомо, що формування та розвиток соціально-психологічної компетентності у підлітків з відхиленнями у розвитку дефіцитарно ослаблене. Процес набуття ними умінь та навичок, які складають соціально-психологічну компетентність, характеризуються своєрідністю, затягуються і строки формування даного утворення, оскільки психічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами відбувається нестандартно та часто в нестабільних умовах [10].

Аналіз наукових першоджерел дозволив встановити, що специфіка соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку призводить до труднощів у спілкуванні та можуть проявлятися у слабкій диференційованості емоцій, браку вольового самоконтролю, проблемах сприйняття сигналів, які поступають із соціуму, зокрема, розуміння та ідентифікації емоційних станів іншої людини, які необхідно розуміти в процесі взаємодії, нерозвиненій емпатії, що ускладнює розуміння ситуації в дитячому колективі та в умовах змінюваних умов життєдіяльності (Г. Савіцька [10]).

Особливу стурбованість вчених та практиків викликає схильність підлітків з порушеннями інтелекту до афективних реакцій, зниження когнітивної здатності до обробки інформації та низька рефлексія власних вчинків, що блокує критичне оцінювання складних ситуацій взаємодії з однолітками або дорослими та усвідомлення причин виникнення соціальних труднощів (Ю. Корольова [7]). Крім того, в поведінці підлітків з порушеннями інтелекту також виявляються недостатність та незрілість мотивів і механізмів встановлення соціальних контактів із соціумом [7].

Отже, можна констатувати, що у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку темпи формування комунікативних компетенцій уповільнені, виражені складнощі їхньої екстраполяції на схожі умови, а оволодіння складнішими навичками спотворене ланцюжками когнітивного опосередкування.

У цьому контексті особливого значення набуває формування різних компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелекту, оскільки в цей період віковий епігенез не залежно від форми інтелектуальних порушень сприяє конструюванню дитиною власного світогляду, індивідуальної системи цінностей та особливої Я-концепції, яка у підлітків порушеннями інтелекту є нестабільною та менш позитивною порівняно з однолітками, які розвиваються нормативно. Саме в цей період починається інтеграція та осмислення всієї інформації.

В межах нашого дослідження ми розуміємо соціальну компетентність як системне утворення, яке містить: підсистему когнітивних здібностей особистості та соціальну дійсність і реалізацію себе в ній; окремі соціальні компетенції у сфері взаємодії; індивідуальні сценарії поведінки в типових ситуаціях, що в сукупності дозволяє дитині продуктивно діяти в нових обставинах.

Ось чому в цей період перед психологами, вчителями та батьками постають серйозні виклики щодо психологічної підтримки дитини та наданні їй допомоги у вирішенні базового завдання, яке полягає у розвитку конвенційної поведінки, яка містить в собі не тільки систему актуальних рольових ідентифікацій, але й індивідуальний досвід особливого підлітка, накопичений на попередніх етапах розвитку.

В даній статті представлені результати дослідження соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку щодо спілкування з однолітками та дорослими, вивчення якої проводилося наступним параметрам:

- знання про себе та однолітків;
- ініціативність та вибірковість у спілкуванні з однолітками та дорослими;

- наявність конфліктів у спільній діяльності;
- способи поведінки у конфліктних ситуаціях.

Кожен параметр оцінювався за шестибальною шкалою (від 0 до 6 балів). Для отримання надійної інформації дослідження проводилося із залученням групи порівняння – підлітків, які розвиваються нормотипово.

Наведені у таблиці 1 дані свідчать, що підлітки, які розвиваються нормотипово, часто у будь-яких умовах ініціюють спілкування з однолітками (5-6 балів). Підлітки з порушеннями інтелекту не схильні до прояву ініціативи, проте за необхідності 41 % їх здатні спонукати до спілкування незнайомих (4 бали), а 48% – добре знайомих однолітків (2-3 бали). В групі підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку невелика кількість дітей (5,6 %) виявляє байдужість до оточуючих та не вступає з ними в контакт (0 балів).

Необхідно відмітити, що в обох групах порівняння підлітки виявляють наявність вибірковості у контактах. 75% підлітків з порушеннями інтелекту часто відмовляються від контактів із малознайомими дорослими людьми (3 бали). При цьому стійкі особистісні переваги сформовані лише у невеликій частині (5,5%) підлітків з порушеннями інтелекту (4 бали) і приблизно така сама кількість дітей (5,0%) у будь-якій ситуації не відмовляється від контактів навіть із незнайомою людиною (1 бал). Підлітки, які розвиваються норматипово, частіше (45%) виявляють стриманість у спілкуванні та стійкі особистісні реакції (6 балів).

Як ми бачимо з таблиці 2, переважна більшість підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку готові до спілкування з однолітками без конфліктів або рідко конфліктуючи з приводу розподілу ролей або відстоювання власної думки. Лише 20,5% під-

Таблиця 1

Розвиток основних властивостей спілкування підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, %

Параметри СПК	Підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку							Нормотипові підлітки						
	Бали													
	0	1	2	3	4	5	6	0	1	2	3	4	5	6
Ініціативність у спілкуванні з однолітками	5,6	5,4	32	16	41	-	-	-	-	-	-	-	32	68
Вибірковість у спілкуванні з дорослими	-	5	13	75	5,5	-	5,1	-	-	-	-	35	20	45

Примітка: СПК – соціально-психологічна компетентність

Таблиця 2

Розвиток контактності з однолітками підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, %

Параметри СПК	Підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку							Нормотипові підлітки						
	Бали													
	0	1	2	3	4	5	6	0	1	2	3	4	5	6
Конфлікти у спілкуванні	-	5,5	15	40	16	23,5	0	-	-	-	7	25	56	20
Особливості поведінки у конфліктній ситуації	-	5,6	17	38,4	39	-	-	-	-	-	3	22	43	32

Примітка: СПК – соціально-психологічна компетентність

літків з порушеннями інтелекту часто конфліктують з однолітками з різних приводів (1-2 бали). В обох групах порівняння більшість підлітків (відповідно 39% і 97%) намагаються не провокувати конфлікти (4-6 балів), а 39% підлітків з порушеннями інтелекту в конфліктних ситуаціях поступаються і, навіть, заспокоюють конфліктуючих (5 балів).

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Порівнюючи окремі компоненти соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку та їх нормотипових однолітків, можна констатувати, що сформованість соціально-психологічних компетенцій та життєвого досвіду підлітків з порушеннями інтелекту недостатня для здійснення ефективної соціальної взаємодії, оскільки більшість з них має обмежений досвід поведінки у нових або змінюваних ситуаціях.

Але в обох групах порівняння ми можемо констатувати вплив індивідуальних відмінностей на розвиток та реалізацію соціально-психологічної компетентності, що обов'язково необхідно враховувати при конкретизації комунікативних завдань, наданні цим дітям спеціальних освітніх послуг та створенні корекційної програми. Цей вид роботи є дуже корисним, оскільки підлітки з порушен-

нями інтелектуального розвитку з різною мірою успішності засвоюють знання про своє мікросоціальне оточення, засвоюють різні способи взаємодії з людьми.

Для організації виховної роботи та соціально-психологічного супроводження підлітків з особливими освітніми потребами важливо знати, що вони можуть проявляти обережність, вибірковість та стійкі індивідуальні реакції у спілкуванні. Конфліктні ситуації у процесі спільної діяльності підлітків з порушеннями інтелекту виникають рідко. Безумовно, розвиток усіх компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків, які розвиваються нормотипово, відбувається швидше та інтенсивніше, аніж у підлітків з порушеннями інтелекту. На наш погляд, розвивальна програма має бути спрямованою на розвиток когнітивної сфери дітей (сприймання, пам'ять, мовлення), особистісної сфери (емпатія, основи рефлексії), формування зацікавленості у розширенні продуктивних контактів з дорослими та однолітками.

Все це сприяє ефективній взаємодії підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку з оточуючими та становить підґрунтя успішного формування у них соціально-психологічної компетентності з залученням до цієї роботи всіх фахівців та батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барінова Л.Я. Психологічна компетентність особистості. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*, 2014. Т.19. Вип 1 (31). С. 29-36.
2. Вержиковська О.М. Корекція порушень структури особистості підлітків з порушеннями інтелекту *Актуальні питання корекційної освіти*. № 17. 2019. С. 45-54.
3. Галецька Ю. Програма формування соціально-побутових навичок у дітей з помірним та тяжким ступенем інтелектуального порушення. *Актуальні питання корекційної освіти*. Випуск № 15. 2020. С. 106-112.
4. Грудок-Костюшко М.О. Компетентнісний підхід в освіті: формування діалогової компетентності в учнів загальноосвітніх шкіл. *Вісник ПУДПУ*. 2014. № 7-8. С. 74-80.
5. Засенко В., Прохоренко Л. «Особливі діти» в умовах особливого навчального року. *Вісник національної академії педагогічних наук України*. Том 2 № 2 (2020). С. 1-6.
6. Коваленко В.Є. Змістовна спрямованість інтересів школярів з інтелектуальними порушеннями як фактор їх залучення до гурткової роботи. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Випуск № 17. 2021. С. 142-152.
7. Королева Ю. А. Социально-психологическая компетентность детей и подростков с отклонениями в развитии как условие успешности инклюзивного процесса. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2016. Т. 20. С. 81–85. URL: <http://e-koncept.ru/2016/56331.htm>.
8. Куренкова А. В. Дослідження рівнів сформованості компонентів соціальної компетентності у дітей із порушеннями інтелекту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 4 (78). С. 406-417.
9. Рябець Є., Гаврилов О. Тенденції розвитку самооцінки дітей з інтелектуальною недостатністю на різних етапах шкільного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти*. Випуск № 5. 2020. С. 176-186.
10. Савіцька Г.І. Врахування особливостей формування морально-етичних норм поведінки в учнів з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі інклюзивного закладу *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Випуск № 16. Том 2(2020). С. 240-249.
11. Соколова Г. Б. Емоційне вигорання як фактор ризику десоціалізації батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. Vol. VI(72), Issue 174. P. 62-66.
12. Синьов В.М., Хохліна О.П. Категорія діяльності: сутність та використання у психолого-педагогічних дослідженнях. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2020. Випуск № 16. Том 12. С. 230-244.
13. Ткачук Л. В. Взаємозв'язок емпатійності з мотивами професійного вибору. *Наука і освіта*. 2001. № 1. С. 81-83.
14. Mayer M.J., Furlong M.J. How Safe Are Our Schools? *Educational Researcher*. 2010. Vol. 39. № 1. P. 16–26.
15. Zimmermann G. Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal of Youth Studies*. 2010. Vol. 13. № 1. P. 83–99.